

11. Rokeach, M. Beliefs, attitudes, and values: A theory of organization and change / Milton Rokeach – San Francisco: Jossey-Bass. – 1968 – 214 p.
12. Dinamika tsennostei naseleniia reformiruiemoi Rossii [The dynamics of population's values of reformed Russia] / pod red. N.I. Lapina i L.A. Beliaievoi. — M. : Editorial URSS. – 1996. – 224 p.
13. Karandashev V.N. Metodika Shvartsa dlia izucheniia tsennostei lichnosti: kontseptsii i metodicheskoe rukovodstvo [Schwartz technique for the study of personality's values: the concept and methodological guidance] / V.N.Karandashev. – SPb. : Rech. – 2004. – 70 p.
14. Kuniavskii M.E. Soznaniie i trudovaia deiatelnost (tsennostnyie aspekty soznaniia, verbalnoie i fakticheskoe povedeniie v sfere truda) [Consciousness and work activity (value aspects of consciousness, verbal and actual behaviour in the work area)] / M.E. Kuniavskii, V.B. Moin, I.M. Popova. – Kiiev-Odessa : Vyshcha shkola, 1985. – 188 p.
15. Zlobina E. Obrazy uspeha: opyt vizualnogo issledovaniia [Images of success: the experience of visual research] / E.Zlobina, L.Bevezenko. – K. : IS NANU, 2012.– 236 p.
16. Bart R. Ritorika obraza [Rhetoric of the image] // Bart R. Izbrannyye raboty. Semiotika. Poetika. / Rolan Bart – M. : Progress, 1989, p. 297-318.
17. Shiuts A. O nekotorykh fundamentalnykh problemakh ponimaiushchei sotsiologii [On some fundamental problems of understanding sociology] // Shiuts A. Izbrannoie: Mir, svetiashchiisia smyslom / A. Shiuts. – M. : Rossiiskaia politicheskaia entsiklopediia. – 2004. – P. 963-1006.

УДК 159.922

Анжеліка Шамне

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ В КОНТЕКСТІ ОПОЗИЦІЇ ВНУТРІШНЄ-ЗОВНІШНЄ

Обговорюється психологічний аспект загальнофілософської проблеми зовнішнього – внутрішнього. Опозицію "зовнішнє-внутрішнє" проаналізовано в контексті психосоціальної проблеми, зокрема, особливостей та форм представленості соціальної системи у психіці індивіда. Увага зосереджена на двох аспектах психосоціальної проблеми: співвідношення соціального-індивідуального, індивідуальної свободи і детермінації (детермінація-самодетермінація), які тісно пов'язані.

Розглянуто форми представленості зовнішнього- внутрішнього у психіці: "Зовнішнє Я" та "Внутрішнє Я" у структурі особистості, свідомості та самосвідомості (структурно-функціональний аспект); зовнішнє – внутрішнє у системі соціопсихічного рівня детермінації

(причинності) та регуляції поведінки (регулятивно-функціональний аспект); прояви зовнішнього – внутрішнього у ціннісно - мотиваційній структурі особистості, джерелах активності та самоактивності (феноменологічний аспект).

Психосоціальний аспект дилеми зовнішнього – внутрішнього також проаналізовано в контексті опозицій особистість - суб'єкт, "бути як інші"- "бути самим собою", індивідуальна - соціальна самосвідомість, персональне - соціальне Я, саморегуляція - суспільна регуляція, особистісна - суб'єктна регуляція, саморегуляція та самоорганізація соціальної поведінки тощо.

Ключові слова: опозиція внутрішнє-зовнішнє, психосоціальна проблема, "Зовнішнє Я", "Внутрішнє Я", індивідуальне – соціальне, локус цінностей, локус причинності, детермінація – самодетермінація, персональне - соціальне Я.

Обсуждается психологический аспект общепhilosophической проблемы внешнего - внутреннего. Оппозиция "внешнее-внутреннее" проанализирована в контексте психосоциальной проблемы, в частности, особенностей и форм представленности социальной системы в психике индивида. Внимание сосредоточено на двух аспектах психосоциальной проблемы: соотношения социального-индивидуального, индивидуальной свободы и детерминации (детерминация - самодетерминация), которые тесно связаны между собой.

Рассмотрены формы представленности внешнего-внутреннего в психике: "Внешнее Я" и "Внутреннее Я" в структуре личности, сознании и самосознании (структурно-функциональный аспект); внешнее-внутреннее в системе социопсихического уровня детерминации (причинности) и регуляции поведения (регулятивно-функциональный аспект); проявления внешнего-внутреннего в ценностно-мотивационной структуре личности, источниках активности и самоактивности (феноменологический аспект).

Психосоциальный аспект дилеммы внешнего-внутреннего проанализирован в контексте оппозиций личность-субъект, "быть как другие"- "быть самим собой", индивидуальное-социальное самосознание, персональное-социальное Я, саморегуляция-общественная регуляция, личностная-субъектная регуляция, саморегуляция и самоорганизация социального поведения и т. п.

Ключевые слова: оппозиция "внутреннее-внешнее", психосоциальная проблема, "Внешнее Я", "Внутреннее Я", индивидуальное-социальное, локус ценностей, локус причинности, детерминация-самодетерминация, персональное-социальное Я.

It is discussing the psychological aspect of general philosophical problem "external-internal". The opposition "external – internal" analyzed in the context of the psychosocial problem, in particular characteristics and forms of representation of the social system in the psyche of the individual.

The attention is concentrated on two aspects of psychosocial problems: correlation of social-individual, individual freedom and determination (determination-selfdetermination), which are closely related.

The forms of external representation – the internal in the psyche : "External I" and "Internal I" in the structure of personality, consciousness and identity (structurally-functional aspect); the external-internal in the system of socio psychological level of determination (causality) and behavioral regulation (regulatory-functional aspect); the displays of external-internal in value-motivational structure of individual sources of activity and self activity (phenomenological aspect).

The psychosocial aspect of the "external-internal" dilemma is analyzed in the context of opposition "person-subject", "be like other"- "be yourself", the individual-social identity, the personal-social I, self-regulation-social regulation, the personal-subjective regulation, self-regulation and self-organization of social behavior and so on.

Keywords: *opposition "internal-external", psychosocial problem "External I", "Internal I", individual-social, locus of values, locus of causality, determination-selfdetermination, personal-social I.*

Постановка проблеми. Одна з найбільш стійких методологічних опозицій, що склалися в психології під впливом раціоналізму, – це опозиція "внутрішнє – зовнішнє". В контексті аналізу психосоціальної проблеми вона актуалізується як опозиція "індивідуальне – соціальне", як проблема дослідження "поля соціального" крізь аналіз структур індивідуальної самосвідомості та форм представленості у ній соціальної системи. Спроби розв'язати протиріччя між соціальним та індивідуальним у людині мають багатовікову історію у філософії та психології (психоаналіз, неофройдизм, гуманістична психологія тощо). О.М. Ткаченко зазначає, що співвідношення індивідуального і соціального є "споконвічною дилемою "зовнішнє – внутрішнє" у вивченні соціопсихічного рівня детермінації поведінки. "Внутрішнє" у цій опозиції ототожнюється з психічним та суб'єктивним, а "зовнішнє" – з соціальним середовищем, "оточенням" [10, 31].

Теоретичний аналіз показує, що особливості смислових значень опозиції "внутрішнє – зовнішнє" можна конкретизувати як комплекс питань психосоціальної проблематики: співвідношення колективного та індивідуального, соціального детермінізму та спонтанності розвитку, внутрішньо- (інтра-) та міжособистісних (інтерперсональних) відносин, співвідношення особистості та групи (суспільства), соціальної та особистісної ідентичності, Я та Ми, адаптивності Я, його залежності від Ми, соціальності як сутності людини чи загрози цій сутності через втрату власної самості (філософи-екзистенціалісти М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр та ін.), співвідношення індивідуального та соціального досвіду тощо.

Психосоціальна проблема в контексті опозиції внутрішнє-зовнішнє є, передусім, проекцією проблеми шляхів розвитку людини на шляху до зрілості як процесу інтеріоризації сутності Я: ззовні (соціоцентрична парадигма) чи самодетермінації, креативності Я, його свободи та автономії

по відношенню до зовнішніх формуючих впливів з боку Ми, екстеріоризація його сутності назовні у процесах самоактуалізації, в творчих актах та вчинках (антропоцентрична парадигма).

Метою статті є аналіз основних аспектів психосоціальної проблеми (співвідношення соціального – індивідуального, суспільної детермінації – самодетермінації) в контексті опозиції внутрішнє-зовнішнє, аналіз форм представленості зовнішнього – внутрішнього у структурі особистості та самосвідомості (структурно-функціональний аспект); у системі соціопсихічного рівня детермінації (причинності) та регуляції поведінки (регулятивно-функціональний аспект); у ціннісно-мотиваційній структурі особистості (феноменологічний аспект).

Аналіз основних досліджень. Проблема соціопсихічної детермінації та представленості зовнішнього – внутрішнього у різних психологічних реальностях (у тому числі реальності особистості), має колосальні традиції, причому більшість із них – традиції не тільки вивчення, але і сумніву. Основна проблематика пов'язана з відповіддю на питання: 1) чи є людина в своїй соціальній сутності продуктом і "зліпком" свого оточення чи вона творить його; 2) психологічне є результатом соціального впливу чи соціальні явища суть відображення психологічних закономірностей; 3) якій логіці віддати перевагу: соціальному конструюванню особистості або конструюванню особистістю поля соціального; 4) як відбувається розвиток людини на шляху до зрілості: як результат впливу ззовні (соціоцентрична парадигма) чи шляхом самодетермінації, креативності Я (антропоцентрична парадигма).

Але проблемність та внутрішня конфліктність психології пов'язана не лише з цим. Як справедливо відзначається сучасними дослідниками проблеми особистості в соціальній психології [15], за тим або іншим вирішенням питання "суспільної тварини" завжди стоять два питання: 1) питання моралі, а саме – чи може людина бути носієм універсальних цінностей, або ж визначальними виступають соціальні цінності, що завжди мають дуже конкретну просторово-часову локалізацію; 2) питання можливостей соціального впливу – чи слід впливати на соціальні структури з метою зміни їх членів, або ж необхідно так чи інакше впливати на людей, щоб змінити ці соціальні структури.

В контексті психосоціальної проблеми опозиційність "зовнішнє – внутрішнє" завжди була пов'язана з самим її предметом – вивченням людини як соціальної істоти. Так чи інакше, але за будь-яким психосоціальним підходом до особистості "тінню батька Гамлета" встає загальнофілософська проблема "зовнішнього – внутрішнього" як соціального – індивідуального, індивідуальної свободи і детермінації. Тому проблемність та внутрішня конфліктність усієї психології підтримувалася неможливістю визначити односпрямований вектор "внутрішнього чи зовнішнього" розвитку людини, з одного боку, не нехтуючи її обумовленістю усім соціокультурним "полем", з іншого – не відмовляючи в

можливостях персонального самовизначення. І в цьому сенсі історія опозиції "внутрішнє – зовнішнє" зливається з минулим усієї психології.

Незважаючи на соціальну суть людини, певна міра протистояння внутрішнього-зовнішнього у структурі та детермінації поведінки (як протистояння індивіда й соціуму) присутня впродовж усього онтогенетичного розвитку, набуваючи на різних його етапах різні форми вираження. Ця загальна еволюційна закономірність (як і діалектика взаємодії в системі "вид – індивід") стає на рівні виду *Homo sapiens* надзвичайно складною і різноманітною у відповідності до складності й унікальності людської свідомості (О.О. Митькін). Нагадаємо, що розуміння кризи (вікової, нормативної, життєвої, екзистенційної тощо) у більшості психологічних концепцій стійко пов'язане з конфліктом індивідуальності і соціуму.

В основі особливостей взаємовідносин внутрішнього Я людини і зовнішнього світу (суспільства) традиційно лежить твердження про зіткнення двох протилежних тенденцій суспільного розвитку, детально представлене ще Е. Фроммом (Фромм Е., 1987), а саме – розширення можливостей індивідуалізації як наслідок відособлення людини від сил природи й інших людей і тенденції деперсоналізації як наслідок ототожнення людиною самої себе з соціальними стандартами.

Психосоціальну проблему "зовнішнього" і "внутрішнього" Я в особистості можна також конкретизувати як проблему співвідношення цінностей суспільства (чи певної соціальної групи) і ціннісних орієнтацій індивідів, рольових приписів і ставлення до них (прийняття або неприйняття ролі), нормативних вимог ситуації та наслідування норм. Особистість постійно стикається з необхідністю погоджувати цінності, норми і рольові приписи, засвоєні в одній сфері діяльності, з вимогами, що діють в іншій сфері, або шукати відповідні компроміси.

Актуальність проблеми визначається також сучасним станом психології, який потребує уникнення крайнощів в сучасній інтерпретації детермінант психічного розвитку та взаємодії зовнішнього – внутрішнього, соціального – індивідуального, суспільства (культури) та особистості (суб'єкта). В сучасних дослідженнях феноменів "само" (саморозвитку, самовизначення, самоздійснення, самореалізації, самоствердження тощо) традиційно посиляються на розуміння природи активності суб'єкта, пов'язане з феноменом самоактуалізації у гуманістичній психології. Евристична цінність останньої очевидна, але іманентні внутрішні сили, що детермінують самоактуалізацію, розглядаються більшістю персонологів (у тому числі вітчизняних) поза системою соціальних стосунків, які "принижують роль ситуаційних компонентів поведінки" (Хьелл Л., Зіглер З., 2006). Як справедливо відмічають Л.І. Анциферова (2001) і Б.Ф. Ломов (1984), поняття "самоактуалізація", як і система потреб, розглядається "поза зв'язком з потребами суспільства", що неминуче обертається неухвагою до іншої сторони психічного – соціальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показав попередній аналіз психосоціальної проблеми, опозиція "зовнішнє – внутрішнє" заломлюється у ній у наступних аспектах, вивчення яких і є змістом статті: соціальне - індивідуальне ("Зовнішнє Я" та "Внутрішнє Я") у структурі самосвідомості (структурно-функціональний аспект), особливості генезису утворень ціннісно-мотиваційної сфери (феноменологічний аспект) та детермінація – самодетермінація у системі регуляції поведінки (регулятивно-функціональний аспект).

Зовнішнє – внутрішнє у структурі особистості. Всі основні теорії ХХ ст. прагнули використати дихотомію "зовнішнє – внутрішнє" та визначити пропорцію індивідуального (внутрішнього) і соціального (зовнішнього) в структурі особистості, її самосвідомості тощо. Один із перших варіантів структурування особистості через опозицію "зовнішнє-внутрішнє" був утілений у класифікації, запропонованій у 1912 р. О.Ф. Лазурським, який виділив у структурі особистості дві сфери (ендопсихіку і екзопсихіку). Не описуючи детально відому всім сутність цих понять, відмітимо, що з ендопсихічною сферою особистості він пов'язував внутрішні (переважно біологічні) чинники, а з екзопсихікою – зовнішні (соціальні) чинники, що детермінують активність особистості.

Подібні спроби характерні для У. Джеймса, який у структурі особистості серед трьох класів елементів (фізичне, соціальне і духовне "Я") виділив структуру соціального "Я" як іпостасі людської свідомості, яку складають ролі, норми і прагнення людини у суспільстві. Серед компонентів структури особистості, за Дж. Мід ("Я", "нормативне Я", "самість"), цю ж роль виконує "нормативне Я" – внутрішній соціальний контроль, що базується на врахуванні очікувань значущих людей.

Структура Я у теорії З. Фрейда містить відповідно "Супер-его" (Над-Я) – сховище соціально зумовлених моральних настанов, етичних цінностей і норм поведінки, які є свого роду суддею або цензором діяльності і думок Его, встановлюючи для нього певні межі. Г.Г. Дилігенський пише, що Супер-его містить соціальні норми і цінності, а Его – індивідуальні цінності, які є результатом "окультурення" несвідомих стимулів Ід. Цінності Его, за його словами, "більш сильні та істинні", ніж загально прийнята система цінностей [3, 197]. Як бачимо, Супер-его та Его виступають як зовнішня та внутрішня сторони Я, а теорія З. Фрейда передбачає певну ціннісно-нормативну регуляцію поведінки людини.

В аналітичній психології Юнга ідея соціально зумовленої підструктури Я визначена як "персона" (маска) – те, що людина пред'являє іншим. Це архетип, який втілює соціальні ролі, які людина відіграє, виконуючи вимоги, звернені до неї з боку суспільства. Ідеї зовнішнього (соціального) і внутрішнього Я представлені також у теорії К. Юнга в ідеї типології особистостей, які функціонують на засадах зовнішнього Я (екстравертований тип) чи внутрішнього Я (інтровертований тип) як основної дихотомії характерів людини.

Протягом ХХ ст. ідеї зовнішнього і внутрішнього у структурі особистості в різних контекстах з'являлися у безлічі теорій: "залежності-

незалежності від поля" Г. Уіткіна (Witkin), "соціальної атрибуції" Хайдер-Вайнера (Heider-Weiner), "теорії соціального научіння" (локусу контролю) Дж. Роттера, теорії самоактуалізації Е. Шострома ("актуалізатори" і "маніпулятори"), в гуманістичній психології К. Роджерса, онтопсихології А. Менегетті тощо. Зовнішня (соціальна) підструктура Я є предметом дослідження у теоріях соціальної ідентичності (наприклад, Ashford and Mael). У вітчизняній психології зовнішнє та внутрішнє Я конкретизують та наповнюють специфічним змістом поняття соціальної та індивідуальної (унікальної) сутності, інтеріндивідуальної та інтраіндивідуальної структури особистості (Б.Г. Ананьєв), персонального Я і соціального Я, соціального та особистісного рівнів ідентичності (Н.В. Антонова, І.С. Кон, В.О. Ядов), індивідуальної (усвідомлення власних думок і почуттів) та соціальної самосвідомості (усвідомлення очікувань, думок і почуттів оточуючих) (В.А.Петровський), особистості як зовнішнього Я та сутності як внутрішнього Я (О.Б. Орлов) тощо.

Зовнішнє – внутрішнє у системі регуляції та детермінації. У контексті методологічної опозиції зовнішнє – внутрішнє у психології традиційно розв'язується проблема внутрішніх-зовнішніх детермінант та рушійних сил розвитку особистості. Її семантичне поле описується через діалектичні поняття-опозиції: "соціальне-біологічне", "тілесне-духовне" (в руслі юнгіанської моделі: "тілесне (зовнішнє)-духовне (внутрішнє)", "людина-ситуація", "суб'єктне-об'єктне", "індивідуальне-соціальне" тощо.

Феноменологія "зовнішнього – внутрішнього" у системі регуляції та детермінації виявляється в тому, які (зовнішні чи внутрішні) джерела активності є провідними чинниками поведінки. Тут йдеться про традиційне для психології розрізнення активності, викликані зовнішніми впливами, і внутрішніми спонуканими, яке дозволяє співставляти, якими впливами і якою мірою детермінована активність (К.О. Абульханова-Славська, С.Д.Максименко та ін.), яким є співвідношення управління ззовні та самоуправління, детермінації та самодетермінації.

Дихотомія "зовнішнє – внутрішнє" тут визначає пропорцію індивідуального (внутрішнього) і соціального (зовнішнього) в детермінації поведінки, соціальної та особистої регуляції поведінки індивіда з точки зору внутрішньої і зовнішньої детермінації: чи будуть індивіди при виборі того або іншого способу поведінки більше покладатися на свої внутрішні переконання (внутрішню систему "само вказівок") або ж вони вважатимуть за краще будувати свою поведінку на системі зовнішніх вказівок, вимог та очікувань оточуючих. Зовнішні джерела активності ототожнюються з будь-якими зовнішніми по відношенню до людини цінностями та мотивами поведінки (нав'язані, не свої цінності, цінності, не пов'язані з саморозвитком тощо). Типовим прикладом є теорії "внутрішньої-зовнішньої мотиваційної орієнтації" Десі-Уайт (Deci, White), концепції А. Анг'яла, Ш.Шварца та У. Білські, Д. Рісмана, Д. Роттера, Г. Гарднера, С.Мадді та ін.

У теорії Роттера мова йде про "локус причинності" (екстернальний-інтернальний локус контролю) – суб'єктивне сприйняття локалізації причин

поведінки чи керівного начала в себе чи інших. У сучасній теорії самодетермінації Е.Десі та Р. Райєна (Deci et al., 1994; Deci, Ryan, 2000) в основу класифікації життєвих орієнтацій особистості покладена характерна для людини перевага внутрішніх чи зовнішніх прагнень. За переваги зовнішньої (підконтрольної) орієнтації (переважання "зовнішніх прагнень") соціальна поведінка людини ґрунтується на практично повній відповідності вимогам і очікуванням її мікро-соціального оточення. Внутрішня (автономна) орієнтація (locus causality) є вираженням само детермінації та характеризується переважанням у людини "внутрішніх прагнень" (усвідомлені потреби та почуття). А. Анг'ял пояснює проблему зовнішнього і внутрішнього через поняття "біосфера", яка складається з двох типів спрямованості, двох тенденцій: автономної (внутрішньо обумовлений процес самоуправління і самодетермінації) і гетерономної (процеси зовнішньої детермінації; життєві процеси, скеровані чинниками середовища) [4].

Емпіричного підтвердження конструкти зовнішнього і внутрішнього Я як зверненості до себе або до інших набули у дослідженнях К.О.Абульханової-Славської [1]. У характері домагань в одних типів особистостей виявилася зверненість (наприклад, вимог) до себе, в інших типів – до інших (очікування оцінок, вимог з боку оточуючих, бажання їм себе показати, їм довести тощо); в характері саморегуляції також у одних типів зафіксована зверненість до себе (власні опори, рефлексія, самоконтроль), в інших – зверненість до інших людей (опора на їх критерії, передача їм функцій контролю, оцінювання тощо). Подібні факти отримано в дослідженні типів регуляції часу (зсередини чи ззовні).

У концепції Г.С. Пригіна виділено два полярних типи діяльнісно-особистісної регуляції поведінки: перший тип (автономний) ґрунтований на "внутрішній стимуляції", на домінуванні внутрішніх, суб'єктивних чинників; другий тип суб'єкта діяльності (залежний) в основному спирається на "зовнішню стимуляцію", на зовнішні умови і вимоги. Суб'єкт з домінуванням "зовнішньої" детермінації виявляється практично повністю залежним від зовнішніх обставин, в процесі досягнення своєї мети йому доводиться часто підлаштовуватися до зовнішнього оточення. Ефективність регуляції діяльності оцінюється ним, передусім, за "об'єктивними" (часто соціально заданими) критеріями успішності, а не за власними "суб'єктивними критеріями успішності" [7].

Згідно з концепцією М.М. Ярушкіна зовнішньо орієнтована детермінація кореспондується з поняттям саморегуляції соціальної поведінки. Це системна характеристика особистості, що виявляється у свідомій регуляції нею своєї поведінки у відповідності з ціннісно-нормативною системою *соціуму*. Саморегуляція визначає залежність особистості від соціального середовища, а самоорганізація – її відносну автономність і незалежність. При цьому в якості провідного регулятора адаптивної активності особистості, або саморегуляції її соціальної поведінки, виступає соціальна ціннісно-нормативна система, а неадаптивної

активності, або самоорганізації особистості, – її *власна* ціннісно-нормативна система [13].

Отже, представленість "зовнішнього – внутрішнього" у структурі детермінант спирається на походження ціннісно-мотиваційних утворень особистості, їх локалізацію (всередині – ззовні, соціальна – власна тощо), походження, генезис. В даному випадку не йдеться про їх спрямованість (егоцентричні - альтруїстичні, просоціальні – асоціальні тощо). "Локус цінностей" визначає: 1) чи закладені ці цінності у самій особистості (поведінка регулюється внутрішніми інтерналізованими цінностями) чи належать іншим людям (поведінка регулюється цінностями, зовнішніми по відношенню до людини та засвоєними шляхом ідентифікації); 2) цінності відображують інтереси самого індивіда чи референтної групи; 3) де розташований локус критеріїв оцінки та інстанції, які здійснюють таку оцінку (власні критерії оцінювання – оцінка оточуючих); 4) ступінь орієнтації на загальноприйняті норми і правила соціальної поведінки. Отже, йдеться про різні прояви соціалізованості поведінки: ступінь орієнтації особистості на норми, думки та вимоги оточення, залежність поведінки від них, домінування соціальних або індивідуальних переживань, сила прояву зовнішніх інстанцій особистості тощо.

Д. Рісмен [8] диференціював "зовнішньо-орієнтований" та "внутрішньо-орієнтований" характер. Перший представлений двома типами соціального характеру: "орієнтований-на-іншого" та "орієнтований-на-традицію", які характеризуються високою мірою конформності, дотримання традицій і підпорядкування владним структурам. Мотивація поведінки у "орієнтованої-на-традицію" людини – це страх ганьби у разі невідповідності прийнятим в суспільстві нормам, виконання яких від неї чекають; "орієнтована-на-іншого" людина залежна у своїй поведінці виключно від інших людей та схильна до конформізму. Сильне Зовнішнє Я ("зовнішньо-орієнтований" характер) призводить до того, що людина постійно зважає на соціальний контроль, коректує свою поведінку у відповідності з очікуваннями оточуючих. Подібними характеристиками С. Мадді описує конформістський тип розвитку особистості, коли у людини переважають зовнішні по відношенню до неї потреби (біологічні чи соціальні), вона сприймає себе як втілення біологічних спонук та соціальних ролей, отожднює себе з ними і відповідно поводить, плывучи за течією [4].

Зовнішньо-орієнтоване Я як певна спрямованість мотиваційних тенденцій особистості представлена різними аспектами в теоріях А. Маслоу, Х. Мюррея, Г. Гарднера, Л. Колберга та ін. У більшості з них аспект внутрішнього-зовнішнього походження цінностей (у певному розумінні) тісно пов'язаний з силою соціальних потреб та мотивів. Так, мотиваційна підструктура Зовнішнього Я близька до описаних у західній психології соціальних джерел активності – соціально-моральній включеності (Etzioni, 1961), зовнішній міжособистісній мотивації (Deci, 1975; Staw, 1976), наслідуванню групових атитюдів (Barnard, 1938). У теоріях розвитку змістовно аналогічний тип визначено як конформістський (Loevinger, 1976),

орієнтований на спілкування (Kegan, 1982). Зовнішньо-орієнтоване Я також наближене до проявів соціальної мотивації: потреби в афіліації (McClelland, 1961; Murray, 1964), потреби у любові, прив'язаності, належності (Maslow, 1954), потреби у стосунках (Alderfer, 1969). Воно логічно співвідноситься з третім (поряд з потребами в автономії та самодетермінації) типом внутрішньої мотивації, що забезпечує оптимальний розвиток особистості – психологічною потребою у взаємозв'язку з іншими людьми (Ryan, Deci and Grolnic, 1995).

В індивідуальній психології А. Адлера аналогічна мотивація пов'язана з "соціальним інтересом" – джерелом активності особистості, почуттям спільності, прагненням вступати в соціальні стосунки співпраці, "барометром нормальності" особистості. Ж. Нюттен констатує наявність в людській мотивації потреби у самовіддачі, в контакті, в афіліації, в належності, в єдності і любові, які протилежні прагненням до самодетермінації, самоактуалізації, потребам у досягненні, самозахисті тощо (Nuttin, 1957).

Зовнішньо зумовлена мотивація є втіленням соціоцентричних тенденцій (на противагу егоцентричним як орієнтації на власні цінності та сенси), тобто проявом прагнення людини відповідати очікуванням інших, демонструючи при цьому високий рівень соціальної бажаності як міри її зацікавленості виглядати "хорошою" в очах оточення, заслужити схвалення і виправдати очікування. Ця позиція забезпечує орієнтацію на значимих інших, що, у свою чергу, сприяє прийняттю цих інших і орієнтує особистість на співпрацю з ними замість суперництва. Все це нагадує описану у психології особистість з просоціальною установкою (Рагуліна М.В., 2007). Основним ресурсом соціалізації цієї особистості є зовнішня підтримка при деякій її інфантильній позиції. Це проявляється в нездатності самостійно виділяти й отримувати ресурси зовнішнього середовища, сильних афіліативних тенденціях, нездатності якісно організувати процес взаємодії, оскільки механізм рефлексії працює на відстеження своєї поведінки в ситуації оцінки її всіма іншими учасниками взаємодії. У просторі взаємодії така особистість частіше демонструє стратегії уникнення або поступки, переважання адаптаційних способів життєдіяльності.

У моделі Leonard N.H., Beauvais L.L., Scholl R.V. (2008) подібний феномен описаний як "зовнішня самоконцепція" – бажання бути прийнятим іншими індивідами або референтною групою. Ця мотивація має зовнішні джерела: індивід орієнтований перш за все на інших, шукаючи в них підтвердження своїх рис, компетентності і цінностей. Ідеальне "Я" засвоюється з рольових очікувань референтних груп. Людина поводиться так, щоб задовольнити членів референтної групи, спочатку для того, щоб бути прийнятою ними, а після досягнення цього – для того, щоб отримати статус [9].

О.Ю. Артемова та В.С. Мухіна припускають, що бажання заслужити схвалення оточення, загострена чутливість людини до того враження, яке вона справляє на оточення, страх осуду становлять значну частину тих

мотивів, які спонукають людину діяти відповідно до існуючих в суспільстві норм. В.С. Мухіна вважає, що подібне прагнення до визнання властиве різною мірою всім людям, але, доведене до крайності, воно стає гальмом розвитку самосвідомості. В даному випадку людина дуже чуйно налаштована на те, як до неї ставляться, боїться загрози можливого критицизму, авторитетної думки, правил та рішень.

У "патологічному" варіанті прагнення до визнання зводиться до виправдання очікувань, задоволення викликають виконані "зобов'язання", а не вільний вибір. Тому необхідно умовно розрізнати домагання соціального (орієнтованого на інших) та інтраіндивідуального визнання, або, в термінах В.А. Петровського "Я в собі і для себе" і "Я в іншому і для іншого" [6]. Подібне розмежування індивідуального ("Я в собі і для себе") і соціального ("Я в іншому і для іншого"), зокрема, індивідуальної самосвідомості (усвідомлення власних думок і почуттів) та соціальної самосвідомості (усвідомлення очікувань, думок і почуттів оточуючих) імпліцитно представлено у багатьох концепціях. Наприклад, Г. Гарднер (Gardner, 1983, 1993) диференціює розуміння людиною своїх почуттів та усвідомлення мотивів і бажань інших людей і власної здатності впливати на інших. У факторному дослідженні (Fenigstein et al., 1975) параметр соціальної самосвідомості відбивають такі твердження, як "зазвичай я прагну справити сприятливе враження".

Зовнішня концепція як підструктура Я тісно пов'язана з провідними регуляторами поведінки. Всі автори у класифікації цінностей виділяють групу соціально схвалюваних цінностей та цінностей значущого оточення, які презентують контекст зовнішнього як соціального. М.С. Яницький [14] вважає, що їх формування здійснюється у процесі соціалізації (внутрішнє прийняття цінностей значимих інших) та реалізується за посередництва механізмів ідентифікації. Він виділяє відповідний тип особистості, в основі ціннісних орієнтацій якої – конформність, що дозволяє постійно орієнтуватися на традиційні цінності і цінності значимих інших. Через виділення дихотомій протиставляють цінності, що відбивають інтереси самого індивіда або групи Ш. Шварц і У.Білскі (Schwartz S.H., Bilsky W., 1987). Р. Інглхарт диференціює "постматеріалістичні" цінності на дві групи – соціальні і цінності самоактуалізації, зумовлені відповідно спрямованістю на "приєднання" або саморозвиток (Inglehart R., 1971).

Згідно з Н. Сарджвеладзе єдність соціального – індивідуального на рівні конкретики (поведінки, функціонування) втілюється у двох різноспрямованих тенденціях: "бути як інші" – "бути самим собою". "Бути як інші" є проявом загальної потреби в належності до певної спільності людей, потреби у набутті соціальної ідентичності [8]. Модусом прагнення "бути собою" є інтенціональна спрямованість на "самість", пошук особистісної автономії, прагнення до самовизначення, випробування власних можливостей і самореалізації.

Нові аспекти співвідношення зовнішнього та внутрішнього як соціального та індивідуального розкриває протиставлення соціальних і

внутрішніх якостей, особистості і сутності, особистості та суб'єкта. Так, П.Д. Успенський вважає, що індивід може мати розвинену особистість, що виражається у високому рівні соціальної адаптації, але при цьому – нерозвинену сутність. В цьому випадку особистість є лише оболонкою, що приховує внутрішню порожнечу [11, 284]. Подібне розрізнення зовнішнього і внутрішнього (як особистості і суб'єкта) представлено в роботах Мальріє: "суб'єкт не зводиться до Персони, хоча і є її джерелом" (див. Зауш-Годрон, 2004, с. 19). О.Б. Орлов формулює проблему зовнішнього і внутрішнього "Я" людини як взаємовідношення між його особистістю і сутністю: "По відношенню до справжнього суб'єкта особистість людини виступає як зовнішня "оболонка", що складається з мотиваційних відношень, яка може як транслювати, так і трансформувати справжні суб'єктні прояви людини" [5, 13]. Внутрішній світ людини, таким чином, містить її свідоме або "зовнішнє Я" (персону, Его) і сутнісні психологічні інстанції: "тінь" і "внутрішнє Я" (суть, Ін-се).

Висновки. Отже, теоретичний аналіз показав, що використання дихотомії "зовнішнє – внутрішнє" у психології ХХ ст. поєднується з тенденцією їх протиставлення. Поряд з цим посилюється нівелювання традицій "жорсткої" детермінації і пріоритетності соціально-індивідуального, внутрішнього-зовнішнього в соціально-психологічному розв'язанні проблеми особистості і суспільства. Це подолання тісно пов'язано з ідеєю свободи, самодетермінації (Deci et al., 1994; Deci, Ryan, 2000) і категорією можливого – в тому їх розумінні, яке характерне для гуманістичних теорій особистості (Леонтьєв Д.О., 2000, 2002) та найбільш адекватно відповідає феноменології суб'єктності людини у соціальній поведінці.

Посилюється ідея єдності та взаємного проникнення соціального – індивідуального як напрямів дослідження підструктур особистості та джерел її розвитку, відбувається подолання традиційної точки зору, яка пов'язувала термін "внутрішнє" з психічним, суб'єктивним, а термін "зовнішнє" – з середовищем, "оточенням", об'єктивним. З'являються дослідження, які доводять, що межа між особистістю і середовищем, соціальним – індивідуальним, Я і Не-Я, внутрішнім і зовнішнім неоднозначна, рухлива; зовнішнє може "розчинятися", зникати у внутрішньому, "зливатися" з ним (Тхостов О.Ш., 1994, 2002).

Найбільш адекватно дихотомія зовнішнього – внутрішнього знімається принципом предметності (Асмолов О.Г., 1982), через який "зовнішнє" і "внутрішнє" стають взаємопов'язаними компонентами цілісного світу людини, яким є не "середовище", "соціум" або світ "взагалі", а життєвий світ. Інша справа, що для набуття "стабільної ідентичності" особистості необхідно прийти до консенсусу між процесами соціалізації й індивідуалізації у власному розвитку, між процесами саморегуляції, регуляції особистістю свого життя і регуляції особистості суспільством як інтегральними механізмами регуляторних процесів. Тільки гармонійне поєднання зовнішнього та внутрішнього Я, процесів соціалізації та

індивідуалізації, саморегуляції і суспільної регуляції сприятимуть розвитку особистості, відкритої для вирішення суспільних задач, а не фіксованої лише на завданнях самовираження, та можуть надати інтенсивності та оптимальності її життєвому руху.

1. *Abulhanova K.A.* Psihologiya i soznanie lichnosti (Problemyi metodologii, teorii i issledovaniya realnoy lichnosti): Izbrannyye psihologicheskie trudy [Psychology of personality and consciousness (the problems of methodology, theory, and research of real person): Selected psychological works]. – M.: Moskovskiy psihologo-sotsialnyiy institut; Voronezh: Izdatelstvo NPO "MODEK", 1999. – 224 s.
2. *Belinskaya E.P.* Chelovek v izmenyayuschemsya mire – sotsialno-psihologicheskaya perspektiva [A man in changing world - socio-psychological perspective] / Elena Pavlovna Belinskaya. – M.: Prometey, 2005. – 344 s.
3. *Diligenskiy G.G.* Sotsialno-politicheskaya psihologiya [Social and political psychology] / German Germanovich Diligenskiy. – M. : Novaya shkola, 1996. – 352 s.
4. *Maddi S.* Teorii lichnosti: sravnitelnyiy analiz [Theories of Personality: comparative analysis] / Salvatore Maddi; [per. I.Avidon, A.Batustin, P.Rumyantseva]. – SPb. : Izdatelstvo "Rech", 2002. – 730 s.
5. *Orlov A. B.* Psihologiya lichnosti i suschnosti cheloveka: Paradigmyi, proektsii, praktiki: Ucheb. posobie dlya stud. psihol. fak. vuzov [Psychology of personality and human essence] / Aleksandr Borisovich Orlov – M. : Izdatelskiy tsentr "Akademiya", 2002. – 272 s.
6. *Petrovskiy V.A.* Lichnost: fenomen sub'ektnosti [Personality: the phenomenon of subjectivity] / V. A. Petrovskiy. – Rostov na Donu : Feniks, 1993. – 267 s.
7. *Pryigin G.S.* Individualno-tipologicheskie osobennosti sub'ektnoy samoregulyatsii [Individually-typological features of subjective self-regulation] / Gennadiy Samuilovich Pryigin. – Izhevsk; Naberezhnyie Chelny : Izd-vo Instituta upravleniya, 2005. – 287 s
8. *Rismen D.* Nekotoryie tipy haraktera i obschestvo [Some types of character and society] / D. Rismen // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 1993. – № 5 – № 7. – S. 144-151.
9. *Sardzhveladze N.I.* Lichnost i ee vzaimodeystvie s sotsialnoy sredoy: monografiya [Personality and its interaction with the social environment] / Nodar Ilich Sardzhveladze. – Tbilisi : Metsniereba, 1989. – 197 s.
10. *Sidorenko E.V.* Motivatsionnyiy trening [Motivational training] / Elena Vladimirovna Sidorenko– SPb. : Rech, 2000. – 234 s.
11. *Tkachenko O.M.* Pryntsypy ta kategorii psihologii: monografiya [Principles and categories of psychology] / Oleksandr Mikolayovich Tkachenko. – K. : Gol. vid. VO "Vischa shkola", 1979. -198 s.
12. *Uspenskiy P.D.* V poiskah chudesnogo [In Search of the Miraculous] / P. D. Uspenskiy. – Spb. : Izd-vo Chernyisheva, 1992. – 523 s.

13. *Shamionov R.M.* Lichnost i ee stanovlenie v protsesse sotsializatsii [Personality and its formation in the process of socialization] / Rail Munirovich Shamionov. – Saratov SGPI, 2000. – 240 s.
14. *Yarushkin N.N.* Samoregulyatsiya i samoorganizatsiya sotsialnogo povedeniya lichnosti [Self-regulation of social behavior of a person] / N. N. Yarushkin: Avtoref.dis.... d-ra psihol. nauk: 19.00.05. – Sankt-Peterburg, 1998. – 32 s.
15. *Yanitskiy M.S.* Psihologicheskie faktory i mehanizmy razvitiya sistemy tsennostnykh orientatsiy lichnosti [Psychological factors and mechanisms of development of value orientations of of personality] / M. S. Yanitskiy: Avtoref.dis. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.01. – Novosibirsk, 2000 . – 29 s.
16. *Beauvois J.-L., Dubois N., Doise W.* La construction sociale de la personne. Grenoble, 1999.

УДК: 159.9.075

Світлана Прахова

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФРУСТРАЦІЇ НА СТОРІНКАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

Стаття присвячена теоретико-методологічному аналізу проблеми фрустрації в роботах сучасних українських та російських авторів. Розроблено класифікацію тематичних досліджень фрустраційних станів та реакцій.

Проаналізовані соціально-психологічні детермінанти виникнення фрустрації. Визначена ступінь її залежності від певних індивідуально-типологічних якостей особистості. Описані основні наукові доробки сучасних психологів, які займаються проблемою фрустраційних станів та реакцій. Висвітлений аналіз міждисциплінарних зв'язків вивчення проблеми фрустрації в психології та інших науках.

Ключові слова: *фрустрація, фрустратор, фрустрованість, психологічні детермінанти.*

Статья посвящена теоретико-методологическому анализу проблемы фрустрации в работах современных украинских и российских авторов. Создано классификацию тематических исследований фрустрационных состояний и реакций.

Проанализированы социально-психологические детерминанты возникновения фрустрации. Определена степень её зависимости от определенных индивидуально-типологических особенностей личности.